

Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Basın, Cemiyet ve Fırkalar

Ramazan Erhan Güllü*

Özet

Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunda liberalizmin öncüsü olarak kabul edilen “adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi” düşüncesiyle tanınmaktaydı. Meşrutiyet döneminde Prens Sabahattin’in destekçileri tarafından kurulan Ahrar Fırkası da bu fikrin siyasi savunucusu olmuştu. Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki Fırkası’na muhalefeti ve fırka aleyhtarı faaliyetleri dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye’den ayrılarak Avrupa’ya gitmişti. Mondros Mütarekesi imzalandığı dönemde de yurt dışında bulunmaktaydı. İttihat ve Terakki yönetiminin sonlanması dolayısıyla ülkeye dönmek istemesine rağmen gelişi ancak 1919 yılı sonlarını bulmuştu. Bu gecikmenin en temel nedeni, mütareke sonrası Sadaret’e getirilen Damat Ferit Paşa ile ilişkilerinin kötü olmasıydı. Damat Ferit Paşa, Prens Sabahattin’in ülkeye dönmesiyle Sultan Vahdetin’in Sadaret’e Sabahattin Bey’i getireceği endişesini taşıdığı gibi, ikili arasında mütareke döneminin siyasi gelişmelerine bakışta da ciddi ayrılıklar bulunmaktaydı. Bu yüzden 1919 yılı sonlarına doğru Damat Ferit Paşa’nın Sadaret’ten ayrılması sonrası Türkiye’ye dönmüştü.

Prens Sabahattin’in genel politik tavrı, kendisi bir fırka lideri olarak ortaya çıkmak yerine, destekçileri tarafından kurulan siyasi oluşumlara destek vermek şeklindeydi. Ahrar Fırkası kurulduğunda da aynı tavrı göstermişti. Fırka, “Prens Sabahattin’in fırkası” olarak bilinmesine ve onun fikirlerini savunmasına rağmen ne yönetici ne kurucu kadrosunda kendisi yer almaktaydı. Prens Sabahattin aynı tavrını mütareke döneminde de sürdürmüştü. Kendisi henüz ülkeye dönmeden önce kendisini destekleyen çeşitli cemiyet ve fırkalar kurulmuş, gazeteler yayımlanmıştı. Bunlar arasında açıkça Sabahattin Bey’in Sadaret’e gelmesini ve fikirlerinin hükümet tarafından uygulanmasını savunanlar vardı. Ancak hiçbir oluşumun yine ne lideri ne de kurucusu Sabahattin Bey’di. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti gibi cemiyetler; Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye ile Millî Ahrar gibi fırkalar bu oluşumların başlıcalarıydı. Yine İstanbul’da yayımlanan

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, ramazan.gullu@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6819-4003, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.79

Söz, *Yeni İstanbul* ve *Tarık* ile İzmir’de yayımlanan *Hukuk-ı Beşer* ve *Sulh ve Selâmet* gazeteleri Prens Sabahattin destekçisi yayın organlarıydı. Bu tebliğde mütareke döneminde yayımlanan bu gazeteler ile Prens Sabahattin yanlısı cemiyet ve fırkalardan bahsedilerek, Prens Sabahattin ve destekçilerinin bu dönemdeki siyasi tutumları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Millî Mücadele, Liberalizm, Liberal Milliyetçilik, Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi.

Pro-Prince Sabahattin Newspapers, Unions and Parties in the Mudros Armistice Period

Abstract

Prince Sabahattin was known for his views on the League of Private Initiative and Decentralization (Adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi) that was considered the leader of liberalism among the Ottoman society. The Liberal (Ahrar) Party founded by supporters of Prince Sabahattin in the Constitutional era became the political advocator of this conception. Due to his opposition of the CUP (Committee of Union and Progress) Party and activities of the adversaries of this party, before World War I Prince Sabahattin left Turkey and travelled to Europe. He was also abroad at the time of the signing of the Armistice of Mudros. Although his intention was to return to Turkey when the CUP administration was abolished, he was only able to return in 1919. The main reason for this delay was the unstable relationship between him and Damat Ferit Pasha who was appointed Grand Vizier. Damat Ferit Pasha was not only concerned that if Prince Sabahattin returned to the country, Sultan Vahdettin would appoint Sabahattin Bey as the Grand Vizier, but there were also serious disagreements between the two regarding views on political developments in the armistice era. In view of this, he returned to Turkey after Damat Ferit Pasha was dismissed from his position towards the end of 1919.

Instead of becoming the leader of a party, Prince Sabahattin’s general political stance was to support the political formations founded by his supporters. He displayed the same attitude when the Liberal (Ahrar) Party was formed. Although the party was known as “Prince Sabahattin’s party” and that this party supported his ideas, he was neither on the administrative or founding board of this party. Prince Sabahattin maintained this stance during the armistice era. Even before he returned to Turkey, various unions and parties were formed and newspapers published in support of him. However, Sabahattin Bey was neither the leader nor founder of any of these formations. The Union of Ottoman Peace and Welfare (Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti) and the

League of Private Initiative and Decentralization (Adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi), and parties such as the Ottoman Peace and Welfare Party and the National Liberal Party (Milli Ahrar Fırkası) were the main bodies of these formations. Again, the *Söz*, *Yeni İstanbul* and *Tarık* newspapers published in İstanbul and the *Hukuk-ı Beşer* and *Sulh ve Selamet* newspapers published in İzmir were all pro-Prince Sabahattin media organs. In this paper, an attempt will be made to reveal the political stances during this period by studying these newspapers, the pro-Prince Sabahattin unions and parties, and his supporters.

Keywords: Prince Sabahattin, The Turkish National Struggle, Liberalism, Liberal Nationalism, League of Private Initiative and Decentralization.

Giriş

Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunda liberalizmin öncüsü olarak kabul edilen “adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi” düşüncesiyle tanınmaktaydı. Meşrutiyet döneminde kurulan Ahrar Fırkası ile bu düşünce siyaset ve fikir hayatında tartışılmaya başlanmıştı. Ancak Sabahattin Bey’in İttihat ve Terakki Fırkası’na sert muhalefeti ve fırka ile yaşadığı problemler Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’den ayrılarak Avrupa’ya gitmesine neden olmuştu. Mondros Mütarekesi imzalandığı dönemde de Prens Sabahattin yurt dışında bulunmaktaydı.

Aslında mütarekenin hemen ertesinde Prens Sabahattin’in ülkeye dönmesi beklenmekteydi. Mütarekenin imzalanması sonrası, Tevfik Paşa’nın ilk sadareti sırasında Prens Sabahattin’in ülkeye döneceğine dair haberler çıkmıştı. Destekçileri tarafından “büyüklüğüne hayran kalınacak bir dahi” ve yaptığı her şeyi ülkesinin faydası için yapmaya çalışan bir “fedakâr” olarak görülen Prens Sabahattin’in ülkeye döneceği haberi memnuniyetle karşılanmıştı. Avrupa nazarında sahip olduğu etki ve kendisine gösterilen ehemmiyet sebebiyle Sabahattin Bey’in ülkeye dönmesi ve siyasette söz sahibi olarak memleketin geleceği için çalışması, ülke için bir gereklilik olarak görülmekteydi.¹ Prens Sabahattin’in de ülkeye dönme hazırlığında olduğu ifade edilmekteydi. Ancak Prens’in dönüşü ilk zamanlar biraz gecikmiş veya kendisi siyasi ortam netleşmeden dönmek istememişti. Daha sonra Damat Ferit’in Sadaret’e getirilmesi ise Sabahattin Bey’in dönüşünü biraz daha uzatmıştı. Kendisinin yokluğunda da destekçileri tarafından kurulan cemiyet ve fırkalarla siyasi hayatta Prens Sabahattin etkisi hissedilmekteydi.

1 Doktor Selahaddin, “Sabahaddin Bey”, *Yeni İstanbul*, nr. 25, 3 Aralık 1918, s. 1.

Diğer taraftan Prens Sabahattin destekçileri tarafından kurulan, hatta bazılarını doğrudan yönlendirmeleriyle kendisinin kurduğu anlaşılan cemiyet ve fırkalarda Prens Sabahattin'in adı doğrudan geçmemekteydi. Bütün oluşumlarda Prens Sabahattin'in fikirleri savunuluyor, kendisine yönelik destekler dile getiriliyor ancak kendisi lider olarak siyasetin içinde yer almıyordu. Meşrutiyet dönemindeki Ahrar Fırkası tecrübesinde de benzer şekilde davranan Prens Sabahattin için aslında bu tavrın bir siyaset tarzı olarak ortaya konulduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Prens Sabahattin yanlısı gazeteler, cemiyetler ve fırkalar mütareke dönemi siyasi hayatında etkili olmuş, siyasi gelişmelere tesir etmeyi başarmışlardır.

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti

Mütareke döneminde etkili olan ve Prens Sabahattin destekçileri tarafından kurulan önemli oluşumların başında Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti gelmekteydi. Cemiyet, fiilen mütareke dönemi öncesinde ve Ankara'da kurulmuştu. Fakat cemiyet, İttihatçı muhalifi bir yapı olduğu için mütareke sonrasına kadar gizli bir örgütlenme şeklinde kalmıştı. Mütarekenin ardından 20 Kasım 1918'de İstanbul'da resmen kurulan cemiyet², kısa zaman içerisinde İstanbul'la birlikte ülkenin farklı şehirlerinde teşkilatlanmaya başlamıştı.³ Cemiyetin başkanı Topçu Feriki Ferit Paşa, kuruluş yeri ve merkezi "İstanbul'da, Yeni Postahane Karşısı, Vlora Hanı" idi. Cemiyet aslında Prens Sabahattin yanlılarınca kurulmuş bir siyasi oluşumdur. Ancak kamuoyunda bu hususta net bir bilgi bulunmamaktaydı. Cemiyetin kuruluşuna öncülük eden ve Ankara'da gizli bir örgütken başkanı olan Satvet Lütü Bey'in⁴, Prens Sabahattin'in özel kâtibi ve yakın arkadaşı olması,

2 "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", *Sabah*, nr. 10422, 22 Kasım 1918, s. 2; "Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", *Yeni İstanbul*, nr. 14, 22 Kasım 1918, s. 1.

3 "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti Teşkilâtı", *Sabah*, nr. 10432, 2 Aralık 1918, s. 2.

4 Satvet Lütü (Tozan) 1889 yılında Bosna-Hersek'e bağlı Trebinje şehrinde doğmuştu. 9 yaşındayken ailesi İstanbul'a yerleşmiş, eğitimine burada başlamış ve Darülfünun'da hukuk eğitimi almıştı. Öğrencilik yıllarından itibaren Jön Türk hareketi içerisinde yer almıştı ve Prens Sabahattin'le tanışıklığı da yine o yıllara dayanıyordu. Aralarındaki 12 yıllık yaş farkına rağmen Satvet Lütü ile Prens Sabahattin yakın arkadaş haline gelmişlerdi. Hatta Satvet Lütü Bey ilerleyen yıllarda Prens Sabahattin'in özel kâtipliğini de yapacak, ekonomik olarak oldukça zenginleştiği için Prens Sabahattin'in birçok faaliyetine maddi destek temin edecekti. Ayrıca Prens Sabahattin yurt dışındayken Türkiye ile irtibatını ve çeşitli ilişkilerini de Satvet Lütü sağlayacaktı. Meşrutiyet döneminde Prens Sabahattin'in siyasi faaliyetleri içinde de aktif olarak yer almaya devam eden Satvet Lütü'nin adı Halaskâr Zabitan Grubu'nun faaliyetlerinden Yakup Cemil olayına kadar birçok yerde geçecek ve çeşitli defalar tutuklanacak ya da İstanbul'dan sürgün edilecekti. Ankara'da Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Cemiyeti'ni kurduğu sırada da İttihatçılar tarafından bir

yapının Prens Sabahattin'in etkisinde olduğunu düşündürmekteydi.⁵ İstanbul gazetelerinde sadece *Haftalık Gazete*'de, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın kuruluşu sırasında yer alan haberlerde, "cemiyetin reisi ve müessisi"nin "Sultanzâde Sabahattin Bey Efendi" olduğu yazılmaktaydı.⁶ Ancak bu bilgi ne cemiyetin ne de sonradan kurulan fırkaların hiçbir resmi evrakında geçmemekteydi.

Prens Sabahattin'in cemiyet ve fırkada etkin olduğu ve onu destekleyenlerin her iki yapıda da yer aldığı görülmekle beraber kendisi resmen cemiyet başkanı veya kurucusu olarak adını geçirmemişti. Cemiyetle ilgili çalışmaları Satvet Lütfi Bey yürütmüştür. Tunaya, cemiyetin doğrudan Prens Sabahattin etkisinde olmasından ziyade cemiyeti kuranların Satvet Lütfi Bey üzerinden Prens Sabahattin ile irtibata geçerek ondan bazı konularda destek almak istemiş olmaları ihtimalinden bahseder. Tunaya'nın aktardığına göre Satvet Lütfi Bey, cemiyet tarafından o sırada yurt dışında bulunan Prens Sabahattin ile ilişki kurarak, müttefiklerle yapılacak barış koşullarının içeriğini öğrenebilmek için yardım almakla görevlendirilmiştir. Cemiyet, böylece barışa uygun bir hükümetin iş başına gelmesi için çalışacaktır. Ancak bu plan başarılı olamamış; yurt dışına gitmek için yola çıkan Satvet Lütfi Bey, Samsun'da yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir.⁷ Jön Türk hareketi içerisinde Satvet Lütfi Bey ile birlikte faaliyetlerde bulunan ve kendisi de Prens Sabahattin yanlısı olan Ahmet Bedevî Kuran⁸ da Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Cemiyeti'nin Ankara'daki faaliyetlerinden hükümetin haberdar olması ve Satvet Lütfi Bey'in İstanbul'da yaşayan amcasının oğlu Hasan Bey'in eşyle mektuplaşmalarının ele geçirilmesi üzerine hakkında gizli faaliyetler yürüttüğüne dair tekrar şüpheler oluşmasıyla gözaltına alınarak muhakeme için İstanbul'a getirildiğini belirtmektedir. Kuran'a göre Satvet Lütfi Bey kendisini İstanbul'a getiren muhafızları trende zararsız bir ilaçla uyutmayı başararak kaçmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gizli olarak İstanbul'da yaşamıştır.⁹

sürgün yeri olarak kullanılan Ankara'ya gönderilmiş durumdaydı. Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırcı*, Libra Kitap, İstanbul 2018, s. 42-70.

5 Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: II - Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 138.

6 "Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", *Haftalık Gazete*, nr. 29, 16 Ocak 1919, s. 6.

7 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 139.

8 Kuran'ın Satvet Lütfi Bey'le tanışmasına dair anlatımı için bk. Ahmet Bedevî Kuran, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 47-49.

9 "... Ankara'da ikamete memur edilen Satvet Lütfi (Tozan) Bey, orada da boş duramamış, Kırşehirli Hacı Müfid Efendi, Hecbanlı aşiret reisi Şehsuvar zade Osman, Toygar zade Naşid ve dava vekili Mustafa Kemal beylerle Sulh ve Selâmet fırkasını kurmuştur. (Mütarekede bu teşekkül İsmail

Cemiyetin İstanbul'da resmen kurulmasından sonra Satvet Lütfi Bey'in kurucu ve yöneticiler arasında isminin bulunmaması, öncesinde olumsuz bir hadise yaşandığını doğrulamaktadır. Ancak hem cemiyetin sonraki çalışmalarında hem de fırkaya dönüşüm süreci ve sonrasında Satvet Lütfi Bey'in destek ve faaliyetlerine devam ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Satvet Lütfi'nin mütareke döneminde İstanbul'da olduğu, bir ara yurt dışına gidip geldiği ve hatta zaman zaman Sultan'la ve hükümet yetkilileri ile görüştüğü bilinmektedir. Yurt dışına çıktığında, Sultan Vahdettin, Satvet Lütfi Bey aracılığıyla o sırada İsviçre'de bulunan Prens Sabahattin'e bir mektup da göndermiştir.¹⁰ Satvet Lütfi Bey yurt dışına çıkmadan önce kendisiyle görüşmeyi bizzat Sultan Vahdettin'in istediği ve Satvet Lütfi aracılığıyla Prens Sabahattin'e Sadaret'e geçmesini teklif ettiği, Prens Sabahattin'in ise bu teklifi kabul etmediği iddia edilmektedir.¹¹ İstanbul'da bulunan dönemin İngiliz yetkilileri de Sultan Vahdettin'in, Sabahattin Bey'in İstanbul'a dönmesini sağlamaya çalıştığı kanaatindeydiler. İngiliz Yüksek Komiserliği'ne göre Satvet Lütfi Bey'i Prens Sabahattin'in yanına bizzat Sultan Vahdettin göndermişti ve Sabahattin Bey'in bir an önce İstanbul'a dönmesini istemekteydi.¹²

Buna rağmen Prens Sabahattin hemen İstanbul'a dönmese de kendisinin Sadaret'e geçmesi konusu mütareke döneminde zaman zaman gündeme gelmişti. İsviçre'deki çalışmaları sonrası İstanbul'a dönen Satvet Lütfi ise şehrin 16 Mart

Hakkı Paşa tarafından İstanbul'da ihya edilmişti.) Bununla beraber kendisi sıkı nezaret altında bulunduğundan harekâtı ve muhabere evrakının tedkiki katiyyen ihmal edilmiyordu. Nitekim yengesine yazdığı bir mektup, tekrar Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nce uzun boylu tahkikat mevzuu teşkil etmiş, Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı ... keyfiyetin tahkik ve tedkikini İstanbul Polis Müdüriyeti'ne bildirmiştir ... Satvet Lütfi Bey'in amcazâdesi bulunan merhum Hasan Bey, Sultan abdülhamid devri yaverlerinden temiz bir şahsiyettir. Yaşlı bir hanımefendi olan refikasına karşı gösterilen ilgi ise pek tabii ve ailevi mecburiyetin tahmil ettiği hal ve hatır sorma kabilinden bir nezaket nişanesinden başka bir şey değildi. Buna rağmen, resmî daireler, bu gibi muhabereci bile hazmedemiyor, İttihad ve Terakki idaresi her şeyden şüphe etmeği âkide haline getirmiş bulunuyordu. Nitekim biraz evvel zikri geçen gizli teşekkülünden haberdar olan zabıta memurları işe müdahale etmişler ve Satvet Lütfi Bey'i İstanbul'a sevk ile istintak ve muhakeme icrasına lüzum göstermişlerdir. İstanbul'a iadesi sırasında Haydarpaşa'ya muvasalatından evvel muhafızlarını zararsız bir ilaçla uyutmağa muvaffak olan Satvet Lütfi (Tozan) Bey, trenden serbestçe inmiş ve bir daha hükümet elemanlarıyla karşılaşmamak üzere harbin sonuna kadar İstanbul'da gizli yaşamıştır." Bk. Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 632-634.

10 "Satvet Lütfi Bey Huzur-ı Şâhâned", *Alemdar*, nr. 25-1335, 8 Ocak 1919, s. 1.

11 Mehmed Reşid, "Prens Sabahattin", *Hürriyet*, 16 Eylül 1952.

12 Amiral Webb'den İngiliz Dışişlerine 13 Aralık 1918 tarihli telgraf; The National Archives (TNA.), Foreign Office (FO.), nr. 371/3419, No: 157.

1920 tarihinde resmen işgaline kadar şehirde yaşamış, işgal sonrası yaşananların etkisiyle Avrupa'ya gitmiş ve 1923 yılı Ekim ayında şehrin tekrar Türk idaresine girmesiyle İstanbul'a yeniden dönmüştür.¹³

Ancak cemiyetin sonraki faaliyetlerinde ve devamında kurulan fırkalarla ilgili gelişmelerde ise adı geçmemektedir. Sonraki gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla Prens Sabahattin'in destekçileri cemiyette ve ardından kurulan fırkalarda etkindiler. Ancak farklı görüş ve gruplardan kişiler de vardı ve ne cemiyet ne de fırka açıkça Prens Sabahattin yanlısı olarak anılmak istemekteydi. Kurucuları arasında İttihatçı muhalifliği dışında ortak noktası olmayacak derecede farklı isimler bulunmaktaydı. Hatta aralarında Ali Kemal ve Sait Molla gibi mütareke döneminde Prens Sabahattin'in fikirleriyle de açıkça uyuşmayan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı ve Millî Mücadele aleyhtarı kişiler de vardı.¹⁴ Mütareke sonrası Prens Sabahattin ve destekçileri Hürriyet ve İtilaf Fırkası politikalarına daha yakın bir politik tavra sahiptiler. Özellikle İttihat ve Terakki karşıtlığı ile liberal politikalar temel ortak noktalarıydı.

Cemiyetin nizamnâmesi kuruluşundan birkaç gün sonra gazetelerde yayımlanarak kamuoyuna duyurulmuştu. Nizamnâmesinde ifade edildiği şekliyle cemiyet, adında da vurgulandığı gibi tüm Osmanlı unsurlarının bir arada tutulması ve birlikte yaşamlarının sürdürülmesi gerektiği görüşündeydi. Bu görüşün siyaseten uygulanması ve savaştan yenik çıkmış Osmanlı Devleti'nin adil bir sulh antlaşması imzalamasının sağlanması için çalışılacaktı. Özellikle savaş esnasında alınan bazı karar ve uygulamalar dolayısıyla İttihatçılar suçlanıyor, Müslim ve gayrimüslim ahalinin karşılaştıkları olumsuzlukların giderilmesi için uğraşılacağı vurgulanıyordu.¹⁵ Cemiyet aşlında mütareke döneminin siyasi atmosferine

13 Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan ...*, s. 74-82.

14 Tarkan Zafer Tunaya'nın aktardığı şekliyle cemiyetin kurucuları şu isimlerden oluşmaktaydı: "Ankara Kurucuları: Satvet Lütfi (Tozan), Toygarzâde Naşit (Ankara eşrafından), Mustafa Kemâl (Dava Vekili), Kurşanlı Müfit Hoca (Vilâyet Meclisi Azası), Balâlı Şehsuvarzâde Hacı Osman (Hecibanlı Kürt Aşiret Reisi) beyler. İstanbul Kurucuları ve İlk Yönetim Kurulu: Topçu Feriki Ferit Paşa (Reis), Yahya Adnan Paşa (Şürefâdan ve Şerif Abdulmuttalip ailesinden), Arif Paşa (Eski Piyade Mirlivalarından), Ali Kemal (Sabah gazetesi başmuharriri ve eski Nâzır), Cemal (Mamûretülâziz Eski Valisi), Fuat Şükrü (Dilbilen), Sait Molla, Süleyman (eski miralaylardan), Faik Şemsettin (İzmir'de Türk Matbaası Sahibi), Salâhattin (Askerî hekimlikten emekli), Salih (Eski köprüler başkontrolü), Mehmet Ârif (Ankara Vilâyet Encümeni Azası), Süleyman Radi (Yeni İstanbul Gazetesi Başmuharriri), Mehmet Radi (Ankara Vilâyet Encümeni Eski Azası), Tefvik Nevzat (eski muallim) beyler." Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 138.

15 "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyeti'nin Nizamnâme-i Esâsisi", *Hâdisât*, nr. 36, 24 Kasım 1918,

uygun şekilde İttihatçı aleyhtarlığı ve liberal söylemler üzerine kurulmuş siyasi bir oluşumdur. Ayrıca sonradan yayımladığı çeşitli beyannamelerle, İttihatçılar tarafından idam cezasına çarptırılan devlet adamlarının aileleriyle iletişime geçerek, bu idamlardan sorumlu olanlara dair gerekenlerin yapılması yolunda çalışmayı vaat etmişti.¹⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında sevk ve iskâna tâbi tutulan unsurların memleketlerine îadeleri, mal-mülk sorununun çözümü ve İttihatçıların bu uygulamalardan dolayı da yargılanmalarının sağlanması, yargılaması sürenlerin cezalandırılması için çalışılması cemiyetin nizamnâmesinde vurgulanan temel hedeflerdendi. Bu bakımdan kuruluşu sonrasında bu politikaları uygulayabilmek

s. 2; “Sulh ve Selâmet Cem’iyeti Nizamnâme-i Esâsî”, *Sabah*, nr. 10424, 24 Kasım 1918, s. 2; “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyeti Nizamnâmesidir”, *Yeni İstanbul*, nr. 16, 24 Kasım 1918, s. 2. Cemiyetin yedi maddelik nizamnâmesi aşağıdaki gibiydi:

Sulh ve Selâmet Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsîsi

“1- Beyn-el-anâsir tahaddüs etmiş olan sù-i tefehhüm ve burüdeti izâle ederek bilâ-tefrik-i cins ve mezheb Osmanlıların hukuk-ı tâbî’iyye ve müktesebesini ve Devlet-i Osmâniyye’nin selâmetini kâfil bir sulhûn istihsaline hâdim olmak maksadı ve “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti” unvânıyla bir cem’iyet teşkil etmiştir.

2- Cem’iyet, memleketi Harb-i Umûmî bâdiresine sürükleyenleri Hanedân-ı Âli-i Osmân’a, evlâd-ı Arable ahâlî-i Haremeyn’e, Ermenilere, Rumlara, Türklere, Arnavudlara, Kürtlere ve’l-hâsil bil-cümle anâsir-ı Müslîme ve gayrimüslîmeye ve ricâl-i siyâsiyye ile gazetecilere gerek bilâ-hüküm ve gerek hakka müstenid olmadığı bedîhi bulunan hükümlerle icrâ olunan tesmîm, katl, idâm ve imhâ, nefy-ü tagrîb, tehçir ve evlâd-ı mümtâze-i vatânı memleketden uzakta yaşamağa mecbûr eden her nev’ tedâbir ve mezâlimi müferiden veya müctemiân ika’ edenler veya esbâb-ı husûlünü te’mîn ve teshîl eyleyenler veya mezâlim-i mezkûrenin icrasından sonra menâfi’-i şahsiye te’mîn edenleri ibret-i mü’essire olmak üzere ta’kîb ve tecziye etdirmeği akdem-i vazâif edebilir.

3- Cem’iyet, madde-i ânifede gösterilen mezâlim ve ta’addiyât netâyicinden olarak tahakkuk eden hukûk-ı şahsiye ve gasb edilen emvâl veyâ gayr-i hakk vuku’â gelen iğtisabat ve tarik-i ihtikâr ile idhâr olunan nukûd ve emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûlenin istirdâdiyle eshâbına îadesi ve sâhibleri zühûr etmeyenlerin beytülmâl vâsıtasıyla zûlm-dîdelere i’tâsi esbabına tevessül etmeği cümle-i vazâifinden addeder.

4- Hanedân-ı Âli-i Osmân’ın hukûk-ı saltanatını muhâfaza ve müdâfaayı cem’iyet, vazâif-i mukaddeden addeder.

5- Cem’iyet, bir Osmanlı cem’iyeti olduğundan bu maksad uğrunda çalışmak ihtiyâcını duyan ve cem’iyetden maddi hiçbir menfa’at te’mînini düşünmeyen Müslim ve gayrimüslim her vatandaş cem’iyete dâhil olabilir.

6- Cem’iyet, gâyesini gerek memâlik-i Osmâniyye’de gerekse memâlik-i ecnebiyede ricâl-i siyâsiyye ve mühimme ile temâsda bulunmak, gazeteler neşretmek, va’z ü nasihât ve konferanslar vermek ve bil-cümle vesâit-i kanûniyyeye tevessül etmek sûretiyle te’mîne çalışacaktır.

7- Cem’iyet, gerek vilâyâtda ve gerek memâlik-i ecnebiyede şu’beler teşkiline sarf-ı mesâ’î eyleyecektir.”

16 “Osmanlı Sulh ve Selâmet Merkez-i Umûmîsi’nden”, *Söz*, nr. 23, 5 Aralık 1918, s. 2; *Yeni İstanbul*, nr. 27, 5 Aralık 1918, s. 2.

için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştu.¹⁷

Selâmet-i Osmâniyye Fırkası

Selâmet-i Osmâniyye Fırkası 17 Aralık 1918 tarihinde hükümete gerekli evrakları teslim ederek resmen kurulmuştu. Kurucular arasında yer alan İsmail Subhi (Soysalioğlu) Bey'in¹⁸ çıkardığı *Söz* gazetesi ile Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Sait Molla'nın sahibi ve Süleyman Radi Bey'in de başyazarı olduğu *Yeni İstanbul* gazetesi, fırkanın “naşir-i efkârı” (resmî sözcüsü) konumunda idiler. Cemiyette olduğu gibi fırkada da ağırlıklı olarak Prens Sabahattin ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekçileri etkindiler. Fırkanın reisi İsmail Hakkı Paşa¹⁹ da Prens Sabahattin'e yakın bir isim olarak tanınmaktaydı.²⁰

- 17 Hem cemiyet faaliyetlerinde hem de fırkaya dönüşüm sonrası faaliyetlerinde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'nin bu hususlarla ilgili birçok teşebbüsü olmuştu. Örnek olarak şu haberlere bakılabilir: “Milletin Tezâhürâtı – Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyeti, Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine”, *Yeni İstanbul*, nr. 21, 29 Kasım 1918, s. 1; “Milletin Tezâhürâtı”, *Yeni İstanbul*, nr. 27, 5 Aralık 1918, s. 1; “Sulh ve Selâmet Cem'iyetinden”, *Âtî*, nr. 328, 6 Aralık 1918, s. 4; “Rum Muhâcirleri Hakkında Sulh ve Selâmet Cem'iyetinin Bir Teşebbüsü”, *Türkçe İstanbul*, nr. 32, 10 Aralık 1918, s. 1; “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'na Çekilen Bir Telgrafname”, *Söz*, nr. 126, 22 Mart 1919, s. 2.
- 18 İsmail Subhi Bey 1884 yılında İstanbul'da doğmuştu. *Servet-i Fünun* dergisinde yazdığı yazılarla basın hayatına girmiş, İtihatçıları desteklemiş hatta bir dönem İttihat ve Terakki'nin yayım organı *Şurâ-yı Ümmet* gazetesinin iç konularla ilgili yazılarının sorumluluğunu üstlenmişti. *Servet-i Fünun* ve *İkdam* gazetelerinin başyazarlıkları ile yazı işleri müdürlüklerini yapmıştı. Milliyetçi görüşleriyle tanınmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Celal Nuri (İleri) Bey ile *Âtî* gazetesini çıkarmış, mütareke döneminde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye ile Milli Ahrar fırkalarında siyaset yapmış, *Söz* gazetesini yayımlamıştı. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'yi desteklemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine bir süre *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinin başyazarlığını da yapmıştı. Burdur Mebusu olarak Birinci Büyük Millet Meclisi'ne de giren İsmail Subhi Bey, daha sonra siyasetten çekilerek bir süre daha gazetecilik ve bazı şirketlerde yöneticilik yapmıştı. 1967 yılında da İstanbul'da vefat etmişti. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt – I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 206-208.
- 19 İsmail Hakkı Paşa 1858 yılında Amasya'da doğmuştu. Harbiye'yi bitirmiş, II. Abdülhamit'e muhalif Jön Türk hareketi içerisinde yer almış ve 1900 yılında Rodos'a sürgün edilmişti. Sürgünden kaçarak Avrupa'ya giden Paşa, Meşrutiyet'in ilânı sonrası yurda dönerek 1908 seçimlerinde Amasya Mebusu olarak seçilmişti. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kurucu üyesi olmuş, sonradan fırka başkanlığı da yapmıştı. 1919 seçimlerinde de Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan yine Amasya Mebusu olarak seçilecekti. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 529.
- 20 Rodos'ta sürgündeyken Mısır'a firar eden İsmail Hakkı Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah beylerle burada tanışmıştır. Mısır'dan Avrupa'ya Mahmud

Fırkanın kuruluş yeri ve merkezi ise “İstanbul, Meydancık Ananyadi Han, No: 9” şeklinde kaydedilmişti. Kuruluş sırasında fırka merkezi bu şekilde kaydedilmekle birlikte fırka bir süre sonra merkezini “Cağaloğlu’nda eski Men’-i İhtikâr Hey’eti karşısındaki merkez-i umûmî binasına nakletmiştir.”²¹ Fırkanın kurucu ve yöneticileri arasında Ferik Ferit Paşa gibi Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti’nin yöneticileri arasında olan kişiler bulunduğu gibi farklı isimler de vardı.²²

Fırkanın, oldukça detaylı olarak hazırlanmış dâhili nizamnâmesi ile programı ve beyannâmesi bulunmaktaydı.²³ Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’na ait bu resmî ve idarî evraklar, kısa süre sonra cemiyet ile birleşerek teşkil edilecek olan Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası tarafından da aynı şekilde kabul edilerek kullanılacaktı. Dolayısıyla Selâmet-i Osmâniyye Fırkası adına ifade edilen görüşler ve hazırlanan fırka programı, daha sonra kurulan ve daha etkili bir siyasi oluşum olan Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası için de aynen geçerliydi. Nizamnâmede fırkanın teşkilat yapısı ve işleyişine dair teknik konular ayrıntılı olarak belirlenmişti. Fakat program ve beyannâmesi daha dar kapsamlı ve temel mevzuların izah edildiği bir şekildeydi. Bunun da ülkenin mevcut durumu dolayısıyla bilinçli olarak yapıldığı belirtilmekte; barış antlaşmasının imzalanması sonrası ülke normal idari işleyişe kavuşunca gereken hususların detaylı olarak yeniden ele alınıp açıklanacağı dile getirilmekteydi. 20 Aralık 1918 tarihinde *Söz* gazetesinde yayımlanan fırka

Celeleddin Paşa ile birlikte giden İsmail Hakkı Paşa, Mahmud Celeleddin Paşa’nın vefatına kadar da yanında bulunmaya devam etmişti. *Vatan Üçrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa’nın Hatıraları*, (Yay. Haz. Orhan Sakin), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 198-200. Paşa’nın hatıraları, Rodos’a sürgün süreci ve sürgün günlerini anlatmakta, Avrupa’ya firarı ile noktalananmaktadır. Bu yüzden hatıralarında Prens Sabahattin ile ilişkisine dair bilgi bulunmamaktadır.

- 21 “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’nın Merkezi”, *Söz*, nr. 52, 3 Ocak 1919, s. 1; “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Sabah*, nr. 10468, 7 Ocak 1919, s. 2; “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Söz*, nr. 56, 7 Ocak 1919, s. 2.
- 22 Yine Tunaya’nın naklettiği şekilde fırkanın kurucu ve yönetici isimleri şunlardır: “Kurucular: Sâbık Amasya Meb’usu İsmail Hakkı Paşa, Ulemadan Fazıl Efendi, Emekli Ferik Ferit Paşa, Kudret Hâki (tüccardan), Mehmet Ali (Fesçi) (İstanbul sâbık polis müdürlerinden) Yöneticiler: İsmail Hakkı Paşa (Reis), Ferit Paşa (Kâtib-i Umumi), Öteki üyeler: Soysalioğlu İsmail Suphi (*Söz* gazetesi müdürü), Hasan Hicâbi (*Tarik* gazetesi sahibi), Behzat (Emekli miralay), Kudret Hâki beyler, Zeki Efendi (ulemadan).” Bk. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler ...*, s. 183.
- 23 Fırkanın nizamnâme-i dâhilisi, Tunaya’nın daha önce yayımladığı beyannâme ve programla birlikte hepsi bir arada olmak üzere ilk kez Mehmet Ö. Alkan tarafından neşredilmiştir. Mehmet Ö. Alkan, “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi”, *Toplumsal Tarih*, 7/38 Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 43-47.

beyannâmesi ile fırkanın kurulduğu kamuoyuna duyurulurken kuruluş gerekçeleri ve amacı da izah edilmişti. Beyannâmede, farklı fikirlerin siyaset hayatında olmasının önemi vurgulanıyor, meşrutiyet idaresine uygun olarak ve memleketin ihtiyaçları göz önüne alınarak Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın kurulduğu belirtiliyordu. Barış antlaşması imzalanana kadar bu temel esaslar çerçevesinde dar bir program ve beyannâme hazırlandığı da özellikle dile getirilerek barış antlaşması sonrası memleketin durum ve ihtiyacı çerçevesinde fırkanın detaylı programının açıklanacağı yine burada da ifade edilmekteydi. Fırka programında bu tür görüşler daha detaylı olarak aktarılmakla birlikte beyannâmede özellikle askerî harcamalardan ve militarizmden uzak durularak, “askerliğe lüzumundan fazla atf-ı ehemmiyet mesleğinin terkiyle”, oraya harcanan maddî imkânların memleketin diğer ihtiyaçlarına harcanmasının savunulduğu belirtilmişti.²⁴

Fırka temel görüşlerini açıklayarak kuruluş ve teşkilatlanma çalışmalarını yaparken dahi cemiyet ile birleşme hazırlığı içindeydi. Prens Sabahattin destekçilerinin etkili yayın organlarından olan *Söz* gazetesi, fırkanın daha kuruluş çalışmaları yapılırken, Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin, Selâmet-i Osmâniyye Fırkası resmen kurulduktan sonra fırkaya iltihak edeceğini duyurmuştu.²⁵ Birleşme sonrası fırka programında ve sisteminde bir değişiklik olmayacağı için de Selâmet-i Osmâniyye Fırkası İstanbul'da açtığı şubelerle teşkilatlanmasını sürdürmekteydi.²⁶

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti kurulurken bazı üyeler cemiyet yerine bir fırka olarak ortaya çıkmayı önermişler; ancak o sırada bu öneri kabul görmemişti. Kısa süreli çalışmalar sonrası cemiyet faaliyetlerinin çok etkili olmayacağını düşünen yönetim, yeni kurulan Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile birleşerek siyasi hayatın doğrudan içinde yer almayı daha doğru bulmuştu. Önceden planlanan hazırlıklar neticesinde 14 Ocak 1919 tarihinde Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile Osmanlı Sulh

24 “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Beyannâmesi”, *Söz*, nr. 38, 20 Aralık 1918, s. 1; Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler ...*, s. 184-185; Alkan, *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ...*, s. 46.

25 “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Söz*, nr. 33, 15 Aralık 1918, s. 1.

26 Fırkanın kuruluşundan kısa süre sonra İstanbul'da; Kadıköy, Beşiktaş, Üsküdar ve Kocamustafa Paşa'da şubeleri bulunmaktaydı. “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Şuâbâtı”, *Söz*, nr. 57, 8 Ocak 1919, s. 1. Ülke genelinde tüm vilayet ve mutasarrıflıklarda açılan fırka ve cemiyetlerin listeleri ile birlikte Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin şubelerinin de yer aldığı liste için bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH. EUM.AYŞ.), nr. 64/40.

ve Selâmet Cemiyeti'nin birleştikleri açıklanmıştı.²⁷ Fırkanın başkanı yine İsmail Hakkı Paşa, ikinci başkanı Yahya Adnan Paşa ve kâtib-i umûmisi de Ferit Paşa idi. Kuruluş yeri ve merkezi Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile aynı olan yeni firkanın idarî heyeti de hemen toplanarak çalışmalarına başlayacaktı.²⁸ Resmî kayıtlardaki kuruluş gerekçesine göre fırka, “Osmanlı vatanını el-yevm maruz bulunduğu tehlikeden kurtarub sulh ve selâmete îsâl için acilen tebeddül-i mukadderat eylemek ve bu yoldaki teşebbüsâta bütün mevcudiyetiyle müzâheretde bulunmak üzere” kurulmuştu.²⁹

Birleşmeyle aslında Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın sadece adı değişiyor; bütün yapı, teşkilat ve fikirlerinin Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası için de aynı şekilde geçerli olduğu belirtiliyordu. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın yukarıda zikredilen beyannâmesi yeni firkanın da beyannâmesiydi. Aynı şekilde program ve nizamnâme de yeni fırkaya intikal ettirilmişti. Dolayısıyla yeni firkanın temel fikir ve politikaları, Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın programından anlaşılmaktaydı.³⁰ Yukarıda bahsedilen nizamnâme ve beyannâmesi de yeni fırkada aynı şekilde geçerli olan programına göre, fırka “adem-i merkeziyet” taraftarıydı. Özel kanun ve düzenlemelerle memleketin kimi bölgelerinde siyasi muhtariyetlerin kabul edilmesi gerekliliğini belirtiyordu. Demokrasi ve parlamentarizm esaslarını tahkim etmek ve seçim usulünü bu esaslara göre düzeltmek; kanunun her

27 “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyetiyle Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan”, *Âtî*, nr. 367, 15 Ocak 1919, s. 3; “Fırkaların Tevhidi”, *Tasvîr-i Efkâr*, nr. 2622, 15 Ocak 1919, s. 2; “Fırkaların Bugünkü Vaz'iyeti”, *Muvakkit*, nr. 444, 17 Ocak 1919, s. 1.

28 “Hey'et-i Siyâsiyenin Hey'et-i İdâresi”, *Âtî*, nr. 369, 17 Ocak 1919, s. 3; “Yeni Hey'et-i Siyâsiyenin Hey'et-i İdâresi”, *Sabah*, nr. 10478, 17 Ocak 1919, s. 2. Tunaya'nın naklettiği şekilde yeni firkanın kurucu ve yöneticileri şu isimlerden oluşmaktaydı:

“Kurucular: Fazıl Efendi (Ulemadan), Mehmet Ali (Fesçi) Bey, Hüseyin Hakkı Bey, Ferit Paşa Yönetim Kurulu: İsmail Hakkı Paşa, Yahya Adnan Paşa, Asaf Muammer Bey, Soysalhoğlu İsmail Suphi Bey, Câmî Bey (Sâbık Dâhiliye Müsteşarı ve Fizan Meb'usu), Mehmet Ali Kasım Bey (eski şehbenderlerden), Kudret Hâki Bey, Osman Nevres Bey, Mehmet Refik Bey ve Fazıl Efendi.” Bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 237. Fırka yönetimi olarak İsmail Hakkı Paşa, Yahya Adnan Paşa ve Ferit Paşa birkaç gün sonra Sultan Vâhdettin'i de ziyaret ederek Sultan'a yeni fırka hakkında bilgi vermişlerdi. “Huzur-ı Şâhâne'de”, *Âtî*, nr. 385, 2 Şubat 1919, s. 2; “Sulh ve Selâmet Fırkası Murahhasları Huzur-ı Şâhâne'de”, *İkdam*, nr. 7895, 2 Şubat 1919, s. 2; “Sulh ve Selâmet Fırkası Murahhasları”, *Haftalık Gazete*, nr. 32, 6 Şubat 1919, s. 5.

29 BOA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyeti Müdüriyeti 6. Şube (DH.EUM.6.Şb.), nr. 53/78, lef 3.

30 Fırka programının aynı olmasına onay veren Dâhiliye Nezâreti, fırka adına istenen ilmühaberleri de aynı şekilde tasdik ederek vermişti. Hukuk Müşavirliği'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 10 Nisan 1335 (1919) tarihli tezkiresi; BOA, Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.), nr. 4/4.

şeyin üstünde olduğunun kabulü; memleketin gelişmesi için iktisadi hürriyet ile “teşebbüs-i şahsi”ye geniş saha açmak; militarizmden uzak durmak; genel ahlak ve gelenekleri dinî esaslar çerçevesinde ıslah etmek fırkanın temel maksatları olarak zikredilmekteydi.³¹

Fırka, “parlamentar ve demokratik bir Osmanlı Devleti’ne muvafık surette hürriyet-i şahsiye ve masuniyet-i mülkiye ve serbesti-i kelâm ve matbuat ve serbesti-i ictima ve hürriyet-i tedris ve hakk-ı müsavat esaslarını umde-i kat’iye ittihaz” etmekteydi.³² Resmî dini İslam olan Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm din ve mezheplerdeki unsurlar dinî serbestliğe sahip bulunmaları yanında Müslümanlar gibi tüm siyasi haklara da sahip olacaklardı.³³ Barış antlaşmasının imzalanması sonrası memleketin yeni vaziyetine göre fırka programının tadil edileceği de yine vurgulanmaktaydı.³⁴

Fırka, kuruluşunun ardından İstanbul dışında taşra örgütlenmesini genişletmek için de çalışmalar yürütmüştü. İstanbul ile birlikte ülkenin birçok yerinde şubeler açılmış, birçok yerde yerel basından destek alınmaya çalışılmıştı.³⁵

Fırka içerisinde zamanla Prens Sabahattin yanlıları ile diğer gruplar arasında açık bir rekabet ve çatışma ortamı oluşmuştu. Bu yüzden İsmail Subhi Bey gibi açıktan Prens Sabahattin yanlısı bazı isimler firkadan istifa ederek sonradan kurulan Millî Ahrar Fırkası’na dâhil olmuşlardı. Dolayısıyla fırka sonraki süreçte Prens Sabahattin yanlısı çizgisinden uzaklaşmıştı.

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti İstanbul’da faaliyetlerine başladıktan sonra Prens Sabahattin etkisinde kurulan bir diğer cemiyet Trabzon ve Havâlisi Adem-i

31 *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 2. “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı”, *Söz*, nr. 38, 20 Aralık 1918, s. 1. Program, Tunaya ve Alkan tarafından da yayımlanmıştır. Bk. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler ...*, s. 242-243; Alkan, *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ...*, s. 47.

32 *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 3.

33 “Din-i resmîsi din-i İslâm olan Devlet-i Osmâniyye’de bil-cümle edyan ve mezâhib-i ma’rûfe serbestî-i tâmma hâiz ve tebaa-i Osmâniyye’den bulunan salikleri ale’t-tesâvi hukuk-ı siyâsiyyeden müstefiddir.” *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 4.

34 *Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı*, m. 5.

35 “(Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) Yozgad Şubesi”, *Söz*, nr. 132, 28 Mart 1919, s. 1; “(Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) Fırkası Çorum Heyet-i İdâresi”, *Söz*, nr. 146, 11 Nisan 1919, s. 2; “Fırkalar – Cem’iyyetler”, *İkdam*, nr. 8042, 29 Haziran 1919, s. 2; “Fırkalar – Cem’iyyetler”, *İkdam*, nr. 8053, 12 Temmuz 1919, s. 2.

Merkeziyet Cemiyeti idi. 1919 yılı Ocak ayında İstanbul'da kurulan cemiyetin başkanı – sonradan yayımladığı *Tarık* gazetesi ile Prens Sabahattin yanlısı fırkaların sözcülüğünü de yapan - Şatırzâde Hasan Hicabi Bey'di³⁶. Trabzon ve civarının siyasi durumuyla ilgili çalışacak olan cemiyetin İstanbul ile birlikte Of Kazası ve Lazistan (Rize) Sancağı'nda da şubeleri bulunmaktaydı³⁷.

Cemiyetin program ve beyannamesinde dile getirdiği siyasi söylemler itibariyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir yan kuruluşu olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir.³⁸ Ancak cemiyetin aslında Prens Sabahattin yanlısı olduğunu ve kurulduğu dönem itibariyle Hürriyet ve İtilaf'a yakın olan Prens Sabahattin ve destekçilerinin söylemiyle uyduğunu söylemek daha doğru görünmektedir. Her iki grubun o dönemki siyasi söylemlerine uygun olarak cemiyette sert bir İttihat ve Terakki karşıtlığı dikkat çekmektedir. Cemiyetin program ve beyannamesinde dile getirdiği görüşler de temelde yine aynı siyasi tavırla ifade edilmiştir.³⁹ Cemiyetin başkanı Hasan Hicabi Bey, sonradan yayımladığı *Tarık* gazetesi ile Sulh ve Selâmet-i Osmâniye ile Millî Ahrar fırkalarının sözcülüğü ile basında Prens Sabahattin yanlılarının sözcülüğünü yapan isimlerdendir. Zaten cemiyetin isminden de anlaşılacağı üzere fikirleri doğrudan Prens Sabahattin'den etkilenmiştir. Beyannamesinde de kendisinden “mücahid-i muazzam, irfanpenah muhterem Prens Sabahattin Bey Hazretleri” olarak bahsedilen Sabahattin Bey'in cemiyetteki etkisi açıktır.⁴⁰

36 Cemiyetin kurucu ve yöneticileri şu isimlerdi:

“Şatırzâde Hasan Hicabi (Reis),

Üyeler: Derviş Kaptanzade Necati, Muhsin Paşazade Edhem Bey, Süleyman Sudi Bey, Esat Bey, Mehmet Kâmil Bey, Şükrü Bey, Besim Bey, Nazmi Nuri Efendi.” Bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: II ...*, s. 359.

37 BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 20/3, lef 3; BOA, DH.EUM.AYŞ., nr. 64/40, lef 9. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara 1927, s. 2; Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul 2013, s. 31.

38 Subutay Hikmet Karahasanoğlu, “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyannamesi”, *Tarih ve Toplum*, 16/92, İletişim Yayınları, İstanbul, Ağustos 1991, s. 42.

39 Cemiyetin program ve beyannamesi için bk. “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cem'iyetinin Programıdır”, *Söz*, nr. 74, 25 Ocak 1919, s. 1; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 361-362; Karahasanoğlu, *agm.*, s. 43-47.

40 Cemiyetin beyannamesinde Prens Sabahattin ve politikaları ile ilgili vurgulanan noktalar şöyledir: “... İlan-ı meşrutiyetden bilitibar mücahid-i muazzam, irfanpenah muhterem Prens Sabahattin Bey Hazretlerinin tettebbuat-ı vatanperveraneleri, ankasden su-i telakki ve tefehhüme uğratılmasaydı ve hak ve hakikata teslim-i nefis etmek saadetine mazhar bulunsaydık vatanımızın alettevali parçalandığını değil, lâşek şimdiye kadar anasır-ı muhtelif beyinde rabita-i Osmaniye hadim, muhabbet-i Osmaniye ile mülezzez yeni bir zihniyet husule geldiğini ve bütün anasırın buldukları yerlerin mamur ve bununla da bütün Osmanlıların mesud olduğunu binnetice

Temel hedefinin, Karadeniz bölgesinde kurulması istenen bir Rum devletine karşı bölgenin yerel serbestliğini savunarak, bölgedeki işgal hedeflerini önlemek olduğu ifade edilse de merkezi idareye bağlılığı da savunmadığı için cemiyet Millî Mücadele başladıktan sonraki süreçte Millî Mücadele önderlerince tehdit olarak görülmüştü. Benzer şekilde cemiyet de Prens Sabahattin destekçilerinin Millî Mücadele başladıktan sonraki farklı tavırlarına rağmen Hürriyet ve İtilaf'a yakın durmaya devam etmiş ve Millî Mücadele aleyhtarı bir tavır takınmıştır. Buradan yola çıkarak da cemiyetin, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nda olduğu gibi, Prens Sabahattin destekçilerinin öncülüğünde kurulmakla birlikte değişen siyasi süreçle ve Hürriyet ve İtilaf'la gerilen ilişkilerle birlikte Prens Sabahattin destekçilerinin ayrılarak, Hürriyet ve İtilaf destekçilerinin etkinliklerini sürdürdükleri bir siyasi oluşuma dönüştüğü söylenebilir. Zaten 1919 yılı Eylül ayı içinde, kuruluşundan yaklaşık dokuz ay sonra, cemiyet kendini feshederek tamamen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dâhil olmuştur.⁴¹

Prens Sabahattin Yanlısı Basın

Mütareke döneminde basında Prens Sabahattin taraftarı olarak bilinen en etkili yayın organı *Söz* gazetesiydi. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın olduğu gibi, sahibi İsmail Subhi'nin firkadan ayrıldığı 19 Nisan 1919 tarihine kadar Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da İstanbul basınında “nâşir-i efkârı” *Söz* gazetesi olmuştu. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kurulmasından bir hafta önce yayımlanmaya başlanan gazete⁴², İsmail Subhi'nin firkadan ayrılışına kadar cemiyetin ve her iki ismiyle de firkanın sözcüsü olmuştu. Bu tarihe kadar firkanın resmî açıklama ve çalışmaları *Söz* gazetesinden takip edilebilmektedir. Ayrıca taşrada da Prens Sabahattin taraftarlarınca yayımlanan gazeteler bulunmaktaydı. İzmir'de yayımlanan *Hukuk-ı Beşer* ile *Sulh ve Selâmet* gazeteleri bunların başında gelmekteydi. *Hukuk-ı Beşer*'in sahibi ve başyazarı Osman Nevres cemiyet olarak kuruluşundan itibaren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye içerisinde yer almaktaydı. Osman Nevres, Prens Sabahattin'in düşüncelerinden etkilenmiş birisiydi ve fikren Prens Sabahattin'in destekçilerindendi. Cemiyetin de firkanın da yöneticilerindendi

devletin de iktisab-ı fiyuzat eylediğini maaliftihar görmüş olurduk ...” Bk. Karahasanoğlu, agm., s. 44.

41 “Fırkaların İttihâdı – Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla Trabzon Adem-i Merkeziyet Cem'iyyeti İttihad Eylemişlerdir.”, *Alemdar*, nr. 184-1584, 26 Eylül 1919, s. 1.

42 “İfâde-i Merâm”, *Söz*, nr. 1, 13 Kasım 1918, s. 1. 11 Kasım tarihli sayısında *Söz* gazetesinin yayına başlayacağını duyuran *Âtî*, yeni gazetenin “yeni bir firkanın nâşir-i efkârı olacağı”ni ifade etmişti. “Söz Gazetesi”, *Âtî*, nr. 303, 11 Kasım 1918, s. 4.

ve her iki yapının İzmir şubesinin kurucusu kendisiydi. Özellikle *Sulh ve Selâmet* gazetesinde cemiyetin Prens Sabahattin'e bağlı olduğunu açıkça ifade ederek hem Prens'in hem de cemiyetin destekçiliğini yapmaktaydı.⁴³ Sosyalist ve milliyetçi bir dünya görüşüne sahip olan Osman Nevres, Hasan Tahsin müstear ismiyle yazılar yazmaktaydı. Damat Ferit Paşa ile Prens Sabahattin arasındaki çatışma nedeniyle fırka içerisinde oluşan görüş ayrılıkları neticesinde Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın, Hürriyet ve İtilaf'ı destekleyen politikalarını gerekçe göstererek firkadan istifa etmişti. Böylece Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan benzer gerekçelerle ayrılan ilk yönetici ve yazarlardan birisi Osman Nevres olacaktı. Gazetesini yayımlamaya devam eden Osman Nevres (Hasan Tahsin), İzmir işgal edildiğinde bir Yunan teğmene ateş etikten sonra şehit edilmişti.⁴⁴

Sulh ve Selâmet gazetesinde Prens Sabahattin destekçiliği daha net görülmekteydi. Gazete, *Hukuk-ı Beşer*'in 10 Aralık 1918 tarihinde "hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide eden bazı yayınları" dolayısıyla kapatılması⁴⁵ üzerine aynı kadro tarafından yayımlanmaya başlamıştı. *Sulh ve Selâmet* gazetesi kendisini açıkça "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin nâşir-i efkârı" olarak tanıtmaktaydı.⁴⁶ Ayrıca gazete, cemiyeti açıkça "Prens Sabahattin Bey'e mensub Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" olarak tanıtmaktaydı.⁴⁷ Cemiyet ile Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın

43 Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti, İstanbul'da kuruluşuyla aynı günlerde İzmir şubesini açmak için çalışmalarına başlamıştı. Kısa süre içinde açılan şube oldukça aktif çalışmaktaydı. "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti", *Yeni Gün*, nr. 92, 5 Aralık 1918, s. 2. Şubeyle ilgili haberler *Sulh ve Selâmet* gazetesinde sık sık yayımlanarak ahaliden cemiyete destek istenmekteydi. "Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti – Prens Sabahaddin Beyefendi'nin Sulh ve Selâmet Cem'iyyeti İzmir heyet-i merkezîyesi teşekkül ederek hükümetten ruhsat-ı lâzimesi istihsal edilmiştir", *Sulh ve Selâmet*, nr. 7, 10 Ocak 1919, s. 1.

44 Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Maşer" in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 95-96; Zeki Arkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s. 7-8; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s. 125-126.

45 "Hukuk-ı Beşer gazetesi 10 Kanun-ı Evvel 1334 tarih ve 29 numrolu nüshasında hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencide edecek ve binâen aleyh tahdiş-i ezhânı mucib neşriyâtda bulunduğundan dolayı idâre-i örfiye kararnamesinin altıncı maddesine tevfikân bilâ-müddet tatil edilmiştir.", *Köylü*, nr. 6159, 11 Aralık 1918, s. 2.

46 *Sulh ve Selâmet*, nr. 1, 4 Ocak 1919, s. 1. İzmir'de yayımlanan *Köylü* gazetesi de *Hukuk-ı Beşer*'in kapanıp yerine *Sulh ve Selâmet*'in yayımlanmasını şu şekilde duyurmuştu. "İstirahat köşesine çekilen Hukuk-ı Beşer yerine Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârı olan Sulh ve Selâmet gazetesi çıkmaya başladı." Arkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 8.

47 "Vilâyet Havâdisi", *Sulh ve Selâmet*, nr. 3, 6 Ocak 1919, s. 2.

birleşerek yeni fırkayı oluşturmasından birkaç hafta sonra *Hukuk-ı Beşer* yeniden yayımlanmaya başlanınca *Sulh ve Selâmet* de yayın hayatından çekilmişti.⁴⁸

Osman Nevres'in kısa süre sonra Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrılmasıyla *Hukuk-ı Beşer* de firkanın sözcüsü konumundan ayrılmıştı. Ancak *Sulh ve Selâmet* gazetesinin kısa süreli yayın dönemi, hem cemiyetten fırkaya dönüşüm sürecindeki sürekliliği hem de cemiyette de firkada da Prens Sabahattin etkisinde hareket eden grupları açıkça göstermesi açısından önemlidir. Osman Nevres'in firkadan ayrılması Prens Sabahattin'e yakın olan kadro içinden bazılarının firkadan ayrılmaya başlamalarının da ilk işaretiydi. Bir müddet sonra – İsmail Subhi Bey gibi – Prens Sabahattin çizgisindeki farklı kişiler de firkadan ayrılacaklardı. Ancak firkadan ayrılana kadar İsmail Subhi Bey ve *Söz* gazetesi açıkça Prens Sabahattin'i ve onun fikirlerini desteklemeye devam ettiği gibi Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın da Prens Sabahattin çizgisine yakın söylemlerde bulunmaya devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Prens Sabahattin yanlıları aslında bir anda firkadan tamamen kopmamışlar, önemli isimlerden bazıları ayrılmakla beraber fırka içerisindeki grupların mücadelesi İstanbul'da Meclis'in feshine kadar devam etmişti.

Bu ayrışma ortaya çıkmadan önce Prens Sabahattin'e yönelik destek ve savunmalar sürekli Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile onu destekleyen gazetelerden gelmekteydi. Örneğin 4 Mart 1919'da Sadaret'e gelmesiyle Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde Prens Sabahattin'in Hariciye Nezareti'ne tayin edileceğine dair çeşitli şayialar çıkmış ve konu basının gündemine gelmişti. Prens Sabahattin ile aralarının iyi olmadığı bilinen Damat Ferit Paşa hükümetlerinin yarı resmî yayın organı durumunda olan *Sabah* gazetesinde yayımlanan bir tebliğle, “hayatı boyunca en küçük sefaret umûrunda bile hizmet etmemiş Sabahattin Bey'in Hariciye Nazırlığı'na tayininin uygun olmayacağı” ifade edilmişti.⁴⁹ *Sabah*'ta yayımlanan bu görüşe tepki ve cevabın, *Söz* gazetesi ve Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan gelmiş olması, firkanın büyük oranda Prens Sabahattin destekçisi bir çizgide hareket

48 Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 8.; Berber, *Sancılı Yıllar ...*, s. 126-127; Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını ...*, s. 115-116.

49 “Esassız Bir Şayi'âya Dâir”, *Sabah*, nr. 10542, 22 Mart 1919, s. 2. O sırada *Sabah* gazetesinin baş yazarı ve sorumlusu olan Refik Halid, gazete Sabahattin Bey aleyhine yayımlanan bu tebliğ/ haberin bizzat Damat Ferit Paşa tarafından kendisine verildiğini, kendisinin Sabahattin Bey'e hürmeten bir hafta kadar haberi yayımlamayı geciktirdiğini anlatır. Fakat sonradan Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmak istemediği için yayımladığını ifade eder. Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmühreb*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 156-157.

ettiğinin göstergelerindendi. Fırka, yayımladığı bir beyannâmede, Sabahattin Bey'in "Hariciye Nezâreti'ni değil daha büyük makamâtı idâre edebilecek bir kudret ve meziyyeti hâiz" olduğunu ifade etmiş ve herhangi bir devlet görevinde bulunmamasının onun eksikliğinden kaynaklanmadığını belirtmişti.⁵⁰

Damat Ferit Paşa, Prens Sabahattin'e ve Satvet Lütfi'ye sert sayılacak şekilde muhalifti. Hatta Sadrazam olduktan sonra Damat Ferit, Sultan Vahdeddin'e her iki ismin aleyhinde konuşarak onlara karşı aleni tavır almıştı.⁵¹ Bu yüzden Damat Ferit'i destekleyen fırka ve gruplarla Prens Sabahattin yanlısı olarak bilinen gruplar arasında da ayrışma gittikçe belirginleşmeye başlamıştı. Hatta Damat Ferit, Prens Sabahattin'in kendisinin yerine sadrazam olacağına dair çıkan bazı söylentiler yüzünden onun ülkeye dönmesini istemiyordu. Böyle bir durum gerçekleşme de Prens Sabahattin'in İstanbul'a Damat Ferit'in Sadaret'ten ayrılışından birkaç ay sonra dönmüş olması, ikili arasındaki anlaşmazlığın bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁵²

Prens Sabahattin yanlısı basın özellikle Hürriyet ve İtilaf'a yönelik eleştirilerini artırmasının arkasında yatan nedenin de Hürriyet ve İtilaf'ın Damat Ferit'e verdiği destekle alakalı olduğu görülmektedir. Damat Ferit'in Sadaret'e gelmesi sonrası Prens Sabahattin destekçisi basın da Hürriyet ve İtilaf'ı "dost" bir siyasi oluşum görmekle birlikte özellikle Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası lehine tavırlarını artırmışlardı. Prens Sabahattin yanlılarından Manavoğlu Nevres'in yazdığı bazı yazılar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. *Söz* gazetesinde, kendisini "hiçbir fırka-i siyâsiyye ile râbita-i maddiyyesi bulunmayan, fakat aleyhinde ne söylenirse söylensin on senelik muhalefetine hiç şüphe olmayan bir muharrir" olarak tanımlayan Nevres Manavoğlu, "siyasi firkalarımız" başlığıyla kaleme aldığı seri halindeki beş yazıda, "İttihat ve Terakki", "Hürriyet ve İtilaf" ve "Sulh ve Selâmet" firkalarına dair görüşlerini açıklamıştı. Bu firkalar dışında oluşmuş grupları siyasi olarak etkili olabilecek oluşumlar olarak görmemekteydi. İttihat ve Terakki'nin hedefinin Abdülhamit'i devirmek, Hürriyet ve İtilaf'ın siyasi gayesinin İttihat ve Terakki'yi dağıtmak olduğunu belirten Manavoğlu'na göre Sulh ve Selâmet

50 "Prens Sabahattin Bey ve Hariciye Nezâreti – Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan", *Söz*, nr: 127, 23 Mart 1919, s. 1.

51 Rifat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan ...*, s. 75.

52 Damat Ferit'in ilk Sadaret dönemi 30 Eylül 1919 tarihinde sonlanmıştı. Prens Sabahattin de 1919 yılı Aralık ayı içerisinde İstanbul'a dönmüştü. Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954, s. 47; Nezahet Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*, Güneş Neşriyatı, İstanbul 1977, s. 397-398.

de aynı şekilde hareket ederek, sadece Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı devirmek gibi bir amaca odaklanırsa varlığının bir anlamı olmayacağı görüşündeydi. İttihat ve Terakki kadar Hürriyet ve İtilaf da Meşrutiyet döneminde yaşananlar dolayısıyla artık halkı müşterek bir gaye ve fikir etrafında toplayabilecek etkiyi kaybetmişti. Sulh ve Selâmet ise teşkil edildiği dönemde devletin durumunun da etkisiyle diğerlerinin kaybettiği etkiyi oluşturabilecek durumdaydı. Manavoğlu kendisini “hiçbir fırka-i siyâsiye ile râbıta-i maddiyesi bulunmayan” bir yazar olarak tanımlasa da ilk yazısında İttihatçılardan “düşman” olarak bahsediyor, zaten onların bir fırka gibi değil Meşrutiyet öncesi tarzlarına benzer şekilde “ocak” olarak çalıştıklarını vurguluyor ve yazılarında İttihatçılardan detaylı olarak bahsetmeye dahi gerek görmediğini belirtiyordu. Hürriyet ve İtilaf'ı “dost” olarak tanımlayarak – o sırada iktidarda bulunan Damat Ferit Hükümeti'ni desteklemesi nedeniyle - onlardan daha fazla bahsedeceğini vurgularken de “bu dostumuzla o düşmandan ziyade alakadar olmak için pek çok esbâb var” diyordu. En temel sebep ise Hürriyet ve İtilaf'ın, İttihatçıların devleti düşürdüğü sıkıntılı durumdan çıkarmak için uğraşmasıydı. Bu yüzden eleştirilerinin samimi olarak değerlendireceğini umduğunu, İttihatçıların yaptığı gibi Hürriyet ve İtilaf'ın da eleştirileri susturmaya çalışmakla uğraşmasını beklemediğini de ekliyordu.⁵³

Hürriyet ve İtilaf'a yönelik eleştiri ve önerileri ise genel olarak fırka hakkında muhaliflerinin dile getirdiklerinden çok farklı şeyler değildi. Hürriyet ve İtilaf'ın İttihatçılara karşı ortaya çıktığını ancak bu oluşumun tek sebebinin “İttihatçıların zulmü” olmadığını, farklı fikirlere sahip grupların bir araya gelerek kendilerini ifade etme ihtiyacı duymalarının bu fırkanın ortaya çıkışında esas önemli neden olduğunu vurguluyordu. Ayrıca fırka kuruluşundan mütareke dönemine gelinceye kadar farklılaşmış, yeni bir yapıya dönüşmüştü. Bu durumu da “aynı babadan doğan iki farklı kardeş” şeklinde tanımlıyordu.⁵⁴ Devam eden diğer üç yazısında da Hürriyet ve İtilaf'ın siyasi aktörleri ve fikirlerinden hareketle teşkilatlarına ve yapılanmasına yönelik eleştirilerini sıralamıştı. Netice olarak fırkanın yeni bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu vurgulayan Manavoğlu, Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası'nın gerekliliğine işaret ediyordu.⁵⁵

53 Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız”, *Söz*, nr. 128, 24 Mart 1919, s. 1.

54 Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 2 – Hürriyet ve İtilaf'ın Menşe'i”, *Söz*, nr. 129, 25 Mart 1919, s. 1.

55 Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 3 – Hürriyet ve İtilaf'ın Zihniyeti”, *Söz*, nr. 132, 28 Mart 1919, s. 1; Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 4 – Hürriyet ve İtilaf'ın Taazzuv İstihâleleri”, *Söz*, nr. 134, 30 Mart 1919, s. 1; Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 5 – Hürriyet ve İtilaf

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın gerekliliğine dair görüşleri kamuoyunda en sık dile getirip savunan İsmail Subhi Bey ise bir süre sonra firkadan istifa ederek Millî Ahrar'a katılmıştı. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan istifasını ve gazetesinin de artık fırkayla bir bağının kalmadığını 19 Nisan 1919 tarihinde sunduğu istifa metni ile fırkaya iletmişti. İsmail Subhi kısaca kendisinin fikirlerini net olarak açıklayan ve savunan bir kişi olduğunu, aynı tavrı sergilemeyen Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrıldığını belirtmekteydi. İstifa metni 26 Nisan tarihli *Söz* gazetesinde yayımlanmıştı. Kendisini “adem-i merkeziyet yanlısı” bir “liberal nasyonal” olarak tanımlayan ve bu fikirleri savunan başka bir fırkaya (Millî Ahrar) geçeceğini belirten İsmail Subhi Bey'in istifa metni tam olarak şöyleydi:⁵⁶

Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan İftirak

İstifa-nâme Süreti

Beş altı ay mukaddem (İttihad ve Terakki) hükümet ve kuvvetinin inhilâlini müteakib mevcudiyet ve menâfi'-i milliyeyi müdâfaaya şitab maksadıyla lekesiz evlâd-ı vatanın etrafına toplanacağı bir âlem rekzi ve bu âlemin suhûlet-i kabûle mazhâriyyeti için de ona mümkün mertebe husûsiyetden mütecerrid ve muhtasar bir umûmî renk bahsi lâzım geliyordu. Bu yapıldı. (Selâmet-i Osmâniyye) doğdu. (Sulh ve Selâmet) ile birleşti, ve memleketin sahâ-i siyâsiyyâtında hadim olmağa çalışarak yaşadı.

El-yevm sulhûn imzâsı takarrüb etdi. Memleketde meslek dâiresinde ayrılınacak ve âsûdegî dâiresinde çalışılacak zamanlar gelmek üzere. Fikirler günden güne muhtelif mesâil muvâcehesinde husûsiyetleri, şekilleri, istikametleriyle zümre zümre ayrılmakda. Artık her ferd, zümre ve mesleğinin – liberal, radikal, klerikal, konservatör, nasyonal gibi – hutûtunu bâriz sûretde çizmeğe ve göstermeğe mecbûrdur. Bendeniz öteden beri (liberal) bir (Osmanlı Türkçüsü)'yüm. Ve (adem-i merkeziyet – teşebbüs-i şahsî) mesleği tâbi'lerindenim. Binaen aleyh bu dâire dâhilinde kat'î hutût ile (liberal nasyonal) bir firkada çalışmak üzere (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) fırkası heyet-i merkeziyesinden ve a'zâlığından istifâ ediyorum. Bi-t-tabii artık (*Söz*) de (liberal nasyonal) meslek ve kanaât-ı sarîhasını müdâfaa edecek ve şimdîye kadar hizmet eylediği (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye)

Pişvaları”, *Söz*, nr. 136, 1 Nisan 1919, s. 1. Manavoğlu Nevres bu yazılarını bir araya getirerek bir risale halinde de yayımlamıştı. Manavoğlu Nevres, *İçtimaiyat Huzurunda Fırkalarımız*, Türk Neşriyat Evi Matbaası, İstanbul 1335.

56 *Söz*, nr. 151, 26 Nisan 1919, s. 1.

Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Yanlısı Basın,
Cemiyet ve Fırkalar

2027

camiasının “nîm-resmî nâşir ve müdafaa-i efkân olmak” sıfatını muhafaza edemeyecektir.

Keyfiyeti arz vesilesiyle gerek bendenizin ve gerek gazetemin (Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) a'za-yı muhteremesi haklarında meveddet ve ta'zîmâtımız ve temâyülât ve temenniyâtımız kâmekân bâki bulunduğunu te'yîde müsaraat eylerim. Ol babda.

19 Nisan 1919

(Söz) Sahibi

İsmail Subhi

İsmail Subhi Bey'in fırkadan ayrılmasına etki eden esas sorunun, Sulh ve Selâmet'in, Hürriyet ve İtilaf ile çok fazla yakınlaşması olduğu açıktır. Fırkayı “liberal nasyonal” çizgide olmamakla suçlaması da bu durumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hürriyet ve İtilaf'a muhalifliği açık olarak bilinen İsmail Subhi Bey'in Sulh ve Selâmet'e dâhil olmasındaki temel nedenler, Prens Sabahattin destekçiliği yanında – kendisi de eski bir İttihatçı olmakla beraber sonradan ayrılarak sert eleştirilerde bulunduğu - İttihatçılara muhalifliğiydi. Bununla beraber Hürriyet ve İtilaf politikalarına katılmayı da doğru bulmuyordu. Özellikle Damat Ferit'in Prens Sabahattin karşıtı tavırları nedeniyle Hürriyet ve İtilaf'ın Damat Ferit destekçiliğini eleştirmektedir. Benzer şekilde Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne de girmemişti. Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'ndan ayrıldıktan sonra Milli Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer alarak bu fırkada siyasete devam etmişti. *Söz* gazetesi de Nisan ayı sonlarında yayın hayatını sonlandırmıştı.⁵⁷ İsmail Subhi Bey İstanbul'un işgalinden sonra ise Anadolu'ya geçmiş ve Milli Mücadele'yi desteklemiştir. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Anadolu'da Yeni Gün* gazetelerinde çalışmış, Burdur Mebusu olarak Meclis'e girmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleriyle farklı görevlerde de bulunmuştur.⁵⁸

Prens Sabahattin yanlısı diğer bir gazete *Tarık* idi. İsmail Subhi'nin istifasının ardından Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın resmî sözcüsü de *Tarık* gazetesi olmuştu. Selâmet-i Osmâniyye Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Hasan Hicabi Bey'in yayımladığı ve başyazarlığını Muslihiddin Adil Bey'in yaptığı gazete Temmuz 1919'da yayımlanmaya başlamıştı. Yayıma başlamasından itibaren Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye ile Milli Ahrar fırkalarının sözcülüğünü yapan gazete,

57 Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 38.

58 Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını ...*, s. 446.

Anadolu hareketine sıcak bakmaktaydı. Ancak Damat Ferit ve mandacılığa muhalifliği nedeniyle yaptığı yayımlar birkaç ay içerisinde kapatılmasına neden olmuştu.⁵⁹ *Tarık* gazetesinin firkanın sözcüsü konumunda olması, Millî Ahrar'ın kurulmuş olmasına rağmen Sulh ve Selâmet ile iki fırka arasındaki yakınlığın ve aslında Prens Sabahattin yanlılarının Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye'de etkin olmaya devam ettiklerinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Millî Ahrar Fırkası

Mütareke döneminde Prens Sabahattin yanlısı olarak kurulan ikinci fırka Millî Ahrar idi. İsmail Suphi, Asaf Muammer ve Câmi beyler gibi Selâmet-i Osmâniyye ve Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye fırkalarında yer almış kişiler tarafından kurulan Millî Ahrar Fırkası, 4 Mayıs 1919 tarihinde kurulmuştu.⁶⁰ Fırkanın kurucularından Câmi Bey, Millî Ahrar'ın kuruluş gerekçesini “İngiltere işgal ordusunun kumanda heyetiyle ve İngiliz komiserliğiyle temasa girmek ve Türkiye hakkındaki niyetlerini anlamak” şeklinde açıklar.⁶¹ Bu gerekçe, Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'nin kuruluş gerekçesiyle benzerlik göstermektedir. Fırkanın beyannâme, program ve nizamnamesi de yine önceki cemiyet ve fırkalardakilerle benzer içeriklere sahiptir. Fırka yine “adem-i merkezîyet ve teşebbüs-i şahsî” taraftarıdır. “İdare-i mülkiyede merkezî bir idare yerine mahallî idarelerin tesisi ve merkezî ve mahallî salâhiyetlerin tefrik ve tahdidini”ni savunmaktadır.⁶² Askerliğin süresinin kısaltılması ve askerî harcamaların en aza indirilmesi yine önceki cemiyet ve fırka programlarında vurgulandığı gibi tekrarlanmaktadır.⁶³ İttihat ve Terakki karşıtlığı, İttihatçıların

59 Kocabaşoğlu – Akan, *Mütareke ve Millî Mücadele Basını ...*, s. 71; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 183.

60 Tunaya'nın naklettiği şekliyle firkanın kurucuları ve heyet-i siyasiye üyeleri şu isimlerden oluşmaktaydı:

“Câmi Bey (Esbak Fizan Mebusu) (Kâtib-i Umumi), Asaf Muammer Bey (Kütayis) (Söz gazetesi sermuharriri), Ağâh Mazlum Bey (Dava vekillerinden), İsmail Suphi Bey (Soysalhoğlu) (Söz gazetesi sahibi), Bekir Sami Bey (Sabık valilerden), Tefik Hamdi Bey (mütেকaidin-i askeriyeden), Refik İsmail Bey (Dava vekillerinden), Süleyman Nüzhet Bey (Eshâb-ı emlakten), Şakir Bey (Sarınca) (Tüccardan), Abdülhak Şinasi Bey (Hisar) (Eshâb-ı emlakten), Mahir Sait Bey (Eski Ankara Meb'usu), Mehmet Refik Bey (Mühendis ve muallim). Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 460.

61 Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif: Abdülkadir Câmi Baykurt (1877-1949) (Mütareke Dönemi Hatıraları ile Birlikte)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), s. 97-98.

62 *Millî Ahrar Fırkası Programı*, m. 4. Beyanname, program ve nizamnamenin tam metni için bk. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 464-471.

63 *Millî Ahrar Fırkası Programı*, m. 4.

yeniden siyasi arenaya dönmelerine engel olma çabası da fırka beyannamesinin ana konusu olarak vurgulanmıştır.⁶⁴

Tunaya, Millî Ahrar'ın eski Ahrar Fırkası ile organik bir ilişkisinden bahsetme olanağı olmadığını ifade etse de⁶⁵ hem fırka kurucuları arasında yer alan isimler hem fırka program ve beyannamesi hem de *Söz* ve *Tarık* gazetelerinin fırkanın sözcüsü konumundaki yayınları, fırkadaki Prens Sabahattin etkisini açıkça göstermektedir. Bu durum fırkayı Ahrar Fırkası'nın doğal bir uzantısı haline getirmemekle birlikte Prens Sabahattin'in siyaset tarzı düşünüldüğünde aynı politik tavrın burada da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Prens Sabahattin her iki fırkanın da doğal lideri konumunda olmasına rağmen fırkalarda aktif olarak yer almamıştır. O kadar ki 1919 seçimlerinde Prens Sabahattin fırkaların doğrudan adayı olarak dahi çıkmamış, Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası ile Millî Ahrar Fırkası'nca da desteklenen bağımsız adaylar arasında yer almıştır.⁶⁶ Fırka, İstanbul'dan diğer bazı fırkalarla birlikte ortak aday listesi çıkarmakla birlikte seçimlerde başarı gösterememiştir. Fırka mensuplarından Câmî Bey, Aydın Sancağı'ndan mebus seçilmiş, Meclis'te Felah-ı Vatan Grubu'nun çalışmalarına destek vermiş ve İstanbul'da Meclis'in feshinin ardından Ankara'ya geçerek Büyük Millet Meclisi'ne dâhil olmuştur.⁶⁷ Benzer olarak Prens Sabahattin de 1919 seçimlerine giden süreçten itibaren Ankara'ya yakın bir siyaset takip etmiştir. Hatta Heyet-i Temsiliye tarafından dahi Prens Sabahattin'in mebusluğu gündeme getirilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'ya yazdığı bir telde, Kuva-yı Milliye taraftarı olan Prens Sabahattin'in mebusluğu hakkında kendisiyle görüşüldüğünü ifade etmekteydi.⁶⁸

Siyasi arenada ciddi bir varlık gösteremeyen Millî Ahrar Fırkası ise İstanbul'da Meclis'in feshi sonrası faaliyetlerini durdurarak siyasi hayattan çekilmişti.⁶⁹

Sonuç

Mütareke sonrası, Prens Sabahattin ve destekçilerinin siyasi olarak Meşrutiyet döneminde sergilediklerine benzer bir tavır içinde oldukları anlaşılmaktadır. Ne

64 *Millî Ahrar Fırkası Beyannamesi*.

65 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 461.

66 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 462.

67 Erdal Yılmaz, *Dört Devirde Bir Muhalif ...*, s. 111-114.

68 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 299.

69 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ...*, s. 461.

Prens Sabahattin bir parti lideri olarak ortaya çıkmış ne de basın ve cemiyetlerdeki bazı gruplar haricinde destekçileri açıkça onun adına siyaset yürütmüşlerdir. Prens daha çok geri planda kalırken, siyasi fikirlerini savunan destekçileri siyaset alanında yer almışlardır. Ancak destekçilerinin söylemlerinden, siyasi güç elde ettiklerinde kendisinin üst makamlara getirilmesini sağlayacakları da açıkça anlaşılmaktadır. Kendisine yönelik destek ve övgüler elbette bir siyasi çabanın ürünüdür. Ancak Sabahattin Bey'in destekçileri böyle bir siyasi konum elde edilmesini sağlayabilecek siyasi güce ulaşamamışlardır.

Mütarekenin hemen ardından kurulan Prens Sabahattin yanlısı fırka ve cemiyetlerin temel siyasi söylem olarak İttihat ve Terakki karşıtlığını kullandıkları ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekçileri ile de yakın temasta oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Prens Sabahattin ve destekçilerinin en yakın siyasi müttefikleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensup ve destekçileridir. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet cemiyetleri mensuplarından bu ilişki daha net anlaşılmaktadır. Sait Molla ve Ali Kemal gibi isimlerle bir arada yürütülen siyasi faaliyetler bu yakınlığın eseridir. Fakat Damat Ferit Paşa'nın Sadaret'e getirilmesiyle gelişen siyasi süreç iki grup arasında zamanla artan bir siyasi ayrışmaya neden olmuştur. Damat Ferit Paşa ile Prens Sabahattin arasındaki problemler, siyasi destekçileri de ayırtmış, Prens Sabahattin yanlıları giderek Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf taraftarlarından uzaklaşmıştır. Önceki süreçte iki grubu bir arada tutan esas unsurun İttihat ve Terakki aleyhtarlığı olması, diğer siyasi farklılıkları geri planda tutsa da uzun süreli bir müttefiklik sağlayamamıştır.

Aynı zamanda Prens Sabahattin destekçilerinin eskiden beri savundukları liberalizm fikrini mütareke döneminde daha çok liberal milliyetçilik şeklinde dile getirmeleri, fikrî olarak da Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile aralarındaki görüş ayrılıklarını artırmış görünmektedir. Prens Sabahattin'in Ankara ile yakınlaşma çabaları ve destekçileri arasından Ankara'ya katılanlar bulunması da bu durumu desteklemektedir. Ancak bütün bunlar Prens Sabahattin ve destekçilerini önemli bir siyasi güç haline getiremediği gibi Prens Sabahattin de Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa ile yakın bir ilişki kuramamıştır.

Diğer taraftan Prens Sabahattin destekçileri mütareke döneminde çoğunlukla liberal milliyetçilik fikrini savunmakla birlikte aralarında kendisini daha katı bir şekilde milliyetçi ve sosyalist olarak tanımlayanlar da vardı. Dönemin koşulları içerisinde bir arada olmayı başaran ve ortak noktası Prens Sabahattin destekçiliği olan farklı siyasi figürler hakkında yapılacak daha detaylı çalışmalar, mütareke dönemi fikir hayatı hakkında daha farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî (DH.EUM. AYŞ.), nr. 20/3; 64/40.

BOA., Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyeti Müdüriyeti 6. Şube (DH. EUM.6.Şb.), nr. 53/78.

BOA., Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.), nr. 4/4.

The National Archives (TNA.), Foreign Office (FO.),

Nr. 371/3419, No: 157.

Sürelî Yayınlar

“Satvet Lütfî Bey Huzûr-ı Şâhânedeyi”, *Alemdar*, nr. 25-1335, 8 Ocak 1919, s. 1.

“Fırkaların İttihâdı – Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla Trabzon Adem-i Merkeziyet Cem’iyyeti İttihad Eylemişlerdir.”, *Alemdar*, nr. 184-1584, 26 Eylül 1919, s. 1.

“Sulh ve Selâmet Cem’iyyetinden”, *Âtı*, nr. 328, 6 Aralık 1918, s. 4.

“Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyyetiyle Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’ndan”, *Âtı*, nr. 367, 15 Ocak 1919, s. 3.

“Hey’et-i Siyâsiyyenin Hey’et-i İdâresi”, *Âtı*, nr. 369, 17 Ocak 1919, s. 3.

“Huzur-ı Şâhâne’de”, *Âtı*, nr. 385, 2 Şubat 1919, s. 2.

“Söz Gazetesi”, *Âtı*, nr. 303, 11 Kasım 1918, s. 4.

“Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyyeti’nin Nizamnâme-i Esâsîsi”, *Hâdisât*, nr. 36, 24 Kasım 1918, s. 2.

“Sulh ve Selâmet Cem’iyyeti”, *Haftalık Gazete*, nr. 29, 16 Ocak 1919, s. 6.

“Sulh ve Selâmet Fırkası Murahhasları”, *Haftalık Gazete*, nr. 32, 6 Şubat 1919, s. 5.

Mehmed Reşid, “Prens Sabahattin”, *Hürriyet*, 16 Eylül 1952.

“Sulh ve Selâmet Fırkası Murahhasları Huzur-ı Şâhâne’de”, *İkdam*, nr. 7895, 2 Şubat 1919, s. 2.

“Fırkalar – Cem’iyyetler”, *İkdam*, nr. 8042, 29 Haziran 1919, s. 2.

- “Fırkalar – Cem’iyyetler”, *İkdam*, nr. 8053, 12 Temmuz 1919, s. 2.
- Köylü*, nr. 6159, 11 Aralık 1918, s. 2.
- “Fırkaların Bugünkü Vaz’iyyeti”, *Muvakkit*, nr. 444, 17 Ocak 1919, s. 1.
- “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyyeti”, *Sabah*, nr. 10422, 22 Kasım 1918, s. 2.
- “Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyyeti Teşkilâtı”, *Sabah*, nr. 10432, 2 Aralık 1918, s. 2.
- “Sulh ve Selâmet Cem’iyyeti Nizamnâme-i Esâsîsi”, *Sabah*, nr. 10424, 24 Kasım 1918, s. 2.
- “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Sabah*, nr. 10468, 7 Ocak 1919, s. 2.
- “Yeni Hey’et-i Siyâsiyyenin Hey’et-i İdâresi”, *Sabah*, nr. 10478, 17 Ocak 1919, s. 2.
- “Esassız Bir Şayi’âya Dâir”, *Sabah*, nr. 10542, 22 Mart 1919, s. 2.
- “Osmanlı Sulh ve Selâmet Merkez-i Umûmîsi’nden”, *Söz*, nr. 23, 5 Aralık 1918, s. 2.
- “Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’na Çekilen Bir Telgrafnâme”, *Söz*, nr. 126, 22 Mart 1919, s. 2.
- “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’nın Merkezi”, *Söz*, nr. 52, 3 Ocak 1919, s. 1.
- “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Söz*, nr. 56, 7 Ocak 1919, s. 2.
- “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Beyannâmesi”, *Söz*, nr. 38, 20 Aralık 1918, s. 1.
- “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası”, *Söz*, nr. 33, 15 Aralık 1918, s. 1.
- “Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Şuâbâtı”, *Söz*, nr. 57, 8 Ocak 1919, s. 1.
- Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası Programı”, *Söz*, nr. 38, 20 Aralık 1918, s. 1.
- “(Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) Yozgad Şubesi”, *Söz*, nr. 132, 28 Mart 1919, s. 1.
- “(Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye) Fırkası Çorum Heyet-i İdâresi”, *Söz*, nr. 146, 11 Nisan 1919, s. 2.
- “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cem’iyyetinin Programıdır”, *Söz*, nr. 74, 25 Ocak 1919, s. 1.
- “İfâde-i Merâm”, *Söz*, nr. 1, 13 Kasım 1918, s. 1.
- “Prens Sabahattin Bey ve Hariciye Nezâreti – Sulh ve Selâmet-i Osmâniyye Fırkası’ndan”, *Söz*, nr. 127, 23 Mart 1919, s. 1.

Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız”, *Söz*, nr. 128, 24 Mart 1919, s. 1.

Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 2 – Hürriyet ve İtilaf’ın Menşe’i”, *Söz*, nr. 129, 25 Mart 1919, s. 1.

Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 3 – Hürriyet ve İtilaf’ın Zihniyeti”, *Söz*, nr. 132, 28 Mart 1919, s. 1.

Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 4 – Hürriyet ve İtilaf’ın Taazzuv İstihâleleri”, *Söz*, nr. 134, 30 Mart 1919, s. 1.

Nevres Manavoğlu, “Siyasi Fırkalarımız 5 – Hürriyet ve İtilaf Pişvaları”, *Söz*, nr. 136, 1 Nisan 1919, s. 1.

Söz, nr. 151, 26 Nisan 1919, s. 1.

Sulh ve Selâmet, nr. 1, 4 Ocak 1919, s. 1.

Sulh ve Selâmet, nr. 7, 10 Ocak 1919, s. 1.

“Vilâyet Havâdisi”, *Sulh ve Selâmet*, nr. 3, 6 Ocak 1919, s. 2.

“Fırkaların Tevhidi”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 2622, 15 Ocak 1919, s. 2.

Rum Muhâcirleri Hakkında Sulh ve Selâmet Cem’iyetinin Bir Teşebbüsü”, *Türkçe İstanbul*, nr. 32, 10 Aralık 1918, s. 1.

“Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyeti”, *Yeni Gün*, nr. 92, 5 Aralık 1918, s. 2.

Doktor Selahaddin, “Sabahaddin Bey”, *Yeni İstanbul*, nr. 25, 3 Aralık 1918, s. 1.

“Sulh ve Selâmet Cem’iyeti”, *Yeni İstanbul*, nr. 14, 22 Kasım 1918, s. 1.

“Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyeti Nizamnâmesidir”, *Yeni İstanbul*, nr. 16, 24 Kasım 1918, s. 2.

Yeni İstanbul, nr. 27, 5 Aralık 1918, s. 2.

“Milletin Tezâhürâtı – Osmanlı Sulh ve Selâmet Cem’iyeti, Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine”, *Yeni İstanbul*, nr. 21, 29 Kasım 1918, s. 1.

“Milletin Tezâhürâtı”, *Yeni İstanbul*, nr. 27, 5 Aralık 1918, s. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Alkan, Mehmet Ö., “Selamet-i Osmaniye Fırkası Beyannamesi, Programı ve Nizamname-i Dahilisi”, *Toplumsal Tarih*, 7/38, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 43-47.

Ankan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

Bali, Rifat N., *Satvet Lütfi Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever*, Libra Kitap, İstanbul 2018.

Berber, Engin. *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 – Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt – I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Ege, Nezahet Nurettin: *Prens Sabahaddin: Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*, Güneş Neşriyatı, İstanbul 1977.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara 1927.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, II. Cilt: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Karaca, Taha Niyazi Karaca. *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Karahasanoglu, Subutay Hikmet. “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve Program ve Beyanname”i”, *Tarih ve Toplum*, 16/92, İletişim Yayınları, İstanbul, Ağustos 1991, s. 42.

Karay, Refik Halid. *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp Kitabevi, 2015.

Kocabaşoglu, Uygur – Akan, Aysun. *Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve “Mahşer”in 100 Atlısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

Kuran, Ahmet Bedevî. *Harbiye Mektebi’nde Hürriyet Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Kuran, Ahmed Bedevî. *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Manavoğlu Nevres, *İçtimaiyat Huzurunda Firkalarımız*, Türk Neşriyat Evi Matbaası, İstanbul 1335.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: II - Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Tütengil, Cavit Orhan. *Prens Sabahattin*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954.

Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi: Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Hatıraları, yay. haz. Orhan Sakin, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Yılmaz, Erdal. *Dört Devirde Bir Muhalif: Abdülkadir Câmi Baykurt (1877-1949) (Mütareke Dönemi Hatıraları ile Birlikte)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Yüksel, Ayhan, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

